

ЕЛЕКТРОБИБЛИОТЕКА:
ОД ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈЕ ДО
РЕМЕДИЈА(ЛИЗА)ЦИЈЕ
АВАНГАРДНИХ ЧАСОПИСА¹

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Кључне речи: авангардни часописи, Ел Лисицки, електробiblioteка, ремедија(лиза)ција, дигитални репозиторијуми периодике.

Апстракт: У раду се полази од анализе специфичности авангардних часописа, по особинама блиских малим часописима, да би се истакли најважнији проблеми / тешкоће проучавања авангардне периодике. Указује се на ставове Ел Лисицког исказане у манифесту „Топографија типографије“ из 1923. године, у коме се исказује потреба за превазилажењем штампане површине и где се постулира појам „електробiblioteке“. Потом се описују и анализирају претпоставке и особине најважнијих дигиталних збирки авангардних часописа, као и примери са југословенског подручја, посебно на узорку заступљености и обраде *Зениџа*. Идеје Лисицког повезују се са теоријом ремедија(лиза)ције, да би се на крају рада указало на потребу „другог“ медијског преобликовања, које би преобразило физичке особине, изглед и садржај авангардних часописа у истинске дигиталне објекте.

8. Штмпани лист превазилази простор и време. Штмпани лист, бесконачност књига, мора се превазићи. ЕЛЕКТРОБИБЛИОТЕКА.

Ел Лисицки, 1923.

Stoga je Internet moguće motritи kao „električnu struju“ budućnosti, odnosno servis bez kojeg vjerojatно civilizirani život неће бити ни могућ. U толико се kapilarno širenje semantičkih alata Interneta може tretirati i као tehnološka realizacija ideja avangardne umjetnosti, od futurističkih vizija tehnološke budućnosti, preko ideje о „strojnoj umjetnosti“ sve до eksperimenata s kompjutorima или mladenačkih subverzivnih ideja о participatorном društvu ravnopravnih из šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Feđa Vukić, 2010.

Проучавање авангардних часописа, као део ширих студија књижевне периодике, представља у многоне нарочит задатак, будући да сам предмет проучавања истовремено колико припада серијским

¹ Рад је настао у оквиру научног пројекта Института за књижевност и уметност из Београда ОН178008 *Српска књижевност у европском културном простору*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

публикацијама толико их и превазилази. Знатан део бројних и свеобухватно распрострањених часописа авангарде по правилу је излазио у кратком раздобљу и нередовно, у ограниченом тиражу и без значајнијег комерцијалног успеха (што авангардна издања чини ближим „малим часописима“ него традиционалној периодици). Такође, авангардни часописи одликовали су се вишеструком наменом, у различитом степену обухватајући улоге: серијске публикације; уметничког дела (често мултимедијалне природе); гласила / органа покрета или групе; покретача или преносника разноврсних уметничких пракси.² На крају, кроз часописе се у знатној мери остваривала међусобна повезаност авангардиста на свим нивоима, од националног до међународног, образујући нарочиту мрежу динамичних односа.

Наведене особине чине компаративно проучавање авангардне периодике захтевним задатком, будући да због бројности,³ ефемерности и слабе очуваности и заступљености грађе, праћене и практичним тешкоћама обухватног истраживања предметног поља, традиционални приступ / доступност часописа у библиотечким фондovima представља значајан изазов. Упитаност о природи феномена и проблемима представљања и расположивости, међутим, није настала истовремено са незадовољствима савремених проучавалаца већ је заступљена од раних дана, као облик специфичног аутопоетичког преиспитивања самих авангардиста. У часопису *Мери* Курта Швитерса, у кратком су манифесту „Топографија типографије“ („*Topographie der Typografie*“) 1923. године објављени ставови руског ликовног уметника, графичара и дизајнера Ел Лисицког (Лазарь Маркович /Мордухович/ Лисицкий) везани за проблематику обликовања текстова у часописима и књигама. Лисицки у осам теза истиче првенство визуелног опажања површина са штампаним текстом над звучним, прожимање облика и садржаја отиснутог текста и обједињавање појединачних страница у непрекидне низове путем

2 Осврћући се на динамику наше међуратне књижевности, Бошко Токин истиче да су ревије „врло карактеристична појава, и покретање честих ревија говори о нестабилности, о непрекидном тражењу новог. Ревије говоре о жељи да се стварају групе, покрети, да се извесне идеје афирмирају, да се идеје наметну, а и о томе да многи желе бити вође; и, сасвим природно, настаје извесно комешање, борба, нападима следују контранапади, воде се дискусије, и у почетку се свагда чини да ће нова група са новом ревијом имати више успеха, али онда, – врло често из материјалних разлога, – ревија престане, покрет малаксава. (...) Ревије дакле, нису много учиниле користи покретима, али су дозвољавале афирмацију нових, и вршиле утицај на њих.“ (Токин 1928: 104-105)

3 У раздобљу од почетка историјске авангарде до почетка Другог светског рата, процењује се да је излазило најмање двеста и педесет часописа који се могу сврстати у гласила модерне и авангарде (Тодоровић 2016: 18); када се на уму имају и мање средине, попут југословенске, тада се чини да је ова бројка многоструко већа: „Овај књижевни период у првом реду карактерише живост, а живост та долази од великог броја ревија, у којима се манифестују све новији писци. Свака нова ревија доноси бар по два-три нова имена, а нових је ревија било у Београду, Загребу, Новом Саду, Сарајеву, Шапцу, Чачку и још другде, преко *шезгесей*. Од великог броја тих ревија, данас је остало *девейнаесей*, заједно са часописима који су излазили и пре рата. (Ако не рачунамо словеначке часописе, нити је реч о словеначкој књижевности.)“ (Токин 1928: 99)

графичких средстава. Манифест се завршава тврдњом да се бесконачност штампаног медијума, која превазилази границе простора и времена, такође мора превазићи, на самом крају именујући типографски наглашеном синтагмом оно што по њему означава будућност и техничко средство остварења таквог подухвата: "ЕЛЕКТРО-БИБЛИОТЕКА". (El Lissitzky 1923: 47)

Засноване на прихватању (утицаја) снажног развоја медија,⁴ као и на индустријализацији и електрификацији, пре свега у Совјетском Савезу, као синониму за економски и друштвени напредак, идеје Ел Лисицког нису доживеле практично остварење у његово време.⁵ Са друге стране, са цивилизацијским преласком из електрике у електронику и развојем рачунарске технологије и интернета на преласку XX и XXI века, дошло је до убрзаног настанка бројних онлајн архива у домаћим и страним интернет доменима, који грађу одговарајућих библиотечких фондова односно уметничких / музејских збирки чине доступном на начине који далеко превазилазе традиционална схватања. Начела, обим и динамика конкретног постављања репозиторијума који обухватају (и) авангардне часописе при томе зависе како од квантитета и квалитета материјала којим се располаже тако и од поимања природе таквог подухвата и његове намене.

Један од сразмерно једноставних приступа проблему превазилажења уобичајених начина представљања авангардне периодике оличен је у покушају сарадника Музеја савремене уметности у Њујорку да 2016. године кроз изложбу⁶ истовремено усмерену и ка традиционалном и ка виртуелном приказивању, полазећи управо од идеја Лисицког, дословно остваре „електробиблиотеку“. У овом напоредном обличењу, „привидна“ поставка, по свему судећи, изведена је далеко

4 „(...) Победили су биоскоп и илустровани недељник. Радујемо се новим медијима, које нам је дала техника. Знамо да ћемо у тесној вези са оним што се догађа у свету и праћењем ритма друштвеног развоја, са сталним изоштравањем нашег видног живца, са овладавањем пластичним материјалом, са конструкцијом површине и њеног простора, са силом која држи инвентивност на тачки кључања, са свим тим новим квалитетима, знамо да ћемо на крају дати неку нову делотворност књизи као уметничком делу.“ (El Lissitzky 1927)

5 Исказивањем потребе за превазилажењем постојећег, гутенберговског, и проналажењем новог (електричног) медијума за постојећу авангардну књижевну штампу, Лисицки доследно спроводи тежњу за остварењем нових датости, коју, између осталог, заступа у уводном тексту свог албума литографија *Пластично обликовање електромеханичке представе Победа над Сунцем*: „У свим својим радовима ја не тежим да преобразим оно што већ постоји већ да остварим неку другу стварност.“ (El Lissitzky 1923a: 1) Истицање електричне компоненте део је опште фасцинације совјетског друштва – и посебно авангардних уметника – савременим достигнућима технике и цивилизације. Лисицки је замислио верзију „Победе над Сунцем“ као електромеханичку представу у којој би наместо глумаца играле електричне лутке. Пројекат није остварен, Лисицки је потом издао албум скица осмишљених лутака.

6 „THE ELECTRO-LIBRARY: European Avant-Garde Magazines from the 1920s March 7–June 13, 2016.“

успешније него она опипљива;⁷ било каква надградња овог основног покушаја, међутим, у крајњој линији усмереног на представљање међународног окружења типографских идеја и остварења Лисицког и европских авангардиста (Швитерс, Мохољи-Нађ, Рихтер, Ван Дузбург) на примеру часописа које су издавали односно у којима су сарађивали, ограниченог на насловне стране и изведеног као PowerPoint презентација постављена на мрежу, изостала је у потпуности.

Сложенији конкретни покушаји „електрификације“ авангардне периодике праћени су и одговарајућом методолошко-теоријском разрадом проблема, у оквирима савремених библиотечно-информатичких наука, односно подручја комуникологије. Најстарији од таквих подухвата представља *Дигитална Дада библиотека (Digital Dada Library)*, установљена на основу грађе садржане у оквиру *Међународној Дада Архива* при Универзитету Ајове.⁸ Када је реч о периодизици (<http://sdr.lib.uiowa.edu/dada/collection.html>), репозиторијум садржи скениране странице оригиналних часописних наслова; сваки изворни документ је у потпуности претворен у скуп датотека са сликама појединачних страница; у оквиру претраживања могуће је упућивање са записа на скенирани документ, са записа о серијској публикацији на скенирани наслов и са појединачног текста (чланка, песме...) на слику странице часописног броја. Иако је у нацрту пројекта⁹ било предвиђено да се направе пуне текстуалне верзије сликовних докумената обрађене по препорукама ТЕИ,¹⁰ те да се користе ExLibris-ови алати за семантичку обраду и повезивање „DigiTool” и „SFX”, документи нису оптички препознати и не могу се претраживати као пуни текстови. Библиотека дозвољава неограничено преузимање скенираног материјала, но, искључиво у облику слике односно Acrobat PDF формата појединачних страница). *Дигитална Дада библиотека* тако представља сајт заснован на релативно ограниченом али значајном

7 „То је само неколико витрина, које изгледају као вишак – као да су смештене на путу ка подземној етажи зграде образовне установе Музеја модерне уметности у 54. улици. Но, пројекција слајдова за изложбу ‘ЕЛЕКТРОБИБЛИОТЕКА: Часописи европских авангардних часописа 1920-их година’ је величанствена. У визуелном богатству и доданом богатству историјских детаља, онлајн поставка изложбе далеко надмашује стварну.” (Herman: 2016)

8 Дигитална библиотека је подељена на два дела: први део обухвата непотпуне тираже 36 важних часописа дадаизма пре свега из најважнијих центара овог покрета, Цириха, Берлина, Париза; уврштени су само оригинали из Посебних збирки, са изузетком неколико случајева, у којима су, ради потпуности, укључени репринти издања). Други део обухвата појединачне књиге учесника покрета, као и неке од пратећих публикација Даде, попут каталога изложби и плаката.

9 Документ „The International Online Bibliography of Dada. An OPAC-Based Digital Initiative at the University of Iowa“ је представљен 2003. године, током конференције NAAUG (North American Aleph Users Group), и може се пронаћи на сајту Архива Даде http://www.lib.uiowa.edu/wwwarchive/old/___NAAUG%202003%20CD/naaug-cd/IowaShipe/dada-handouts.ppt.

10 ТЕИ - ИНИЦИЈАТИВА КОДИРАЊА ТЕКСТА (*Text Encoding Initiative*) – Иницијатива кодирања текста, међународни заједнички напор да се развију опште смернице за стандардну схему кодирања научних текстова.

узорку авангардних часописа, са сразмерно развијеним интерфејсом који условљава могућност прегледања грађе или целокупног садржаја броја истовременим умањеним приказом страница односно појединачним листањем у пуној величини, или кроз напредније сучеље, при чему није предвиђено манипулисање сликама (увећање / умањење, окретање, мењање осветљености / контраста итд).¹¹

У многоме амбициознији подухват заснован је 2013. године током конференције одржане при Универзитету у Принстону,¹² посвећене проблематици периодичних публикација и њиховог односа према дигиталним архивима. Основно усмерење, исказано појмом из теорије и праксе комуникацијских медија и технологије – потреба за „ремедијацијом“ авангарде,¹³ подразумева процесе обнављања и преобликовања старијих употребом нових медија, у конкретном случају – часописа авангарде дигиталним технологијама. Дато настојање, јасно замишљено као поље на коме би требало да се сусретне мноштво различитих активности и дисциплина, праћено је и практичним корацима, оснивањем пројекта *Плава њланина. Периодика историјске авангарде за дигитално истраживање* (*Blue Mountain. Historic Avant-Garde Periodicals for Digital Research*). Циљ и методологија подухвата обухватили су колико непосредне задатке везане за представљање дигиталне збирке толико и шире схватање друштвено-историјске улоге пројекта у целини, подразумевајући заједнички рад научника, библиотекара, кустоса и истраживача (са) поља дигиталне хуманистике са циљем да се направи слободно доступно дигитално спремиште важних, ретких и трошних текстова који истовремено представљају но-сиоце и сведочанства појаве модерн(истичк)е културе на Западу.

Пројекат *Плава њланина* тако тежи да отвори нове путеве критичког и педагошког приступа обухваћеном материјалу,¹⁴

11 Електронска библиографија, са друге стране, иако ограничена на фондове збирке библиотека универзитета у Ајови, омогућава претраживање 60000 докумената са развијеном мрежом алтернативних информација.

12 „Princeton Conference: Remediating the Avant-Garde: Magazines and Digital Archives.“

13 Ништа више од лаконски постулиране „електробiblioteке“ Ел Лисицког, међутим, настанак, порекло и смисао појма „ремедијација“ нису разумљиви сами по себи, будући да најпре подразумевају већ устаљену употребу израза у другим областима, претежно подразумевајући проблематику опоравка, (залечења (појединца или животне средине), исправљања неке (по)грешке, мане или неправде. Осим тога, они нису једнозначни ни у оквиру ужег поља, у проучавањима медија и комуникације. Иако Џ. Болтер и Р. Грузин тврде да су га увели у значењу процеса пре-обликовања и ре-активације старијих облика медија употребом нових (Bolter, Grusin: 3), он је у комуникологији заправо присутан у годинама пре његовог проглашеног „проналаска“. (Marinkov Pavlović 2017: 80) У самој ужој дисциплини, даље постоје и напоредни, конкурентни појмови, „ремедијализација“ / „ремедијатизација“, са значењем које се преклапа но није сасвим подударно, стављајући нагласак на различите аспекте процеса, односно мењање структуре друштва изложене снажном процесу ширења нових средстава комуникације. (Stig 2013: 3)

14 Грађа из збирки Принстонског универзитета и знање кустоса и научника уобичени су у дигитални тематски истраживачки репозиторијум уметности, музике и књижевних часописа објављених између 1848, године европских револуција и 1923. – која је у том тренутку представљала функционалне границе за радове у јавном домену.

прикупљајући пуне тираже ретких часописа међународног порекла и вишејезичног опсега, експерименталног садржаја и сложеног прелома, и настојећи да их организује са високом описном и техничком прецизношћу (<http://bluemountain.princeton.edu/exist/apps/bluemountain/periodicals.html>); истраживање се при томе не ограничава на једну нацију или културну средину већ се усмерава на публикације на свим језицима. Пројекат негује отворени приступ прошлости сматрајући да друштво има користи од њега и стога је посвећен стварању слободно доступне грађе културног наслеђа; како је историја објављивања многих обухваћених текстова нејасна, а место, стање и опремљеност преосталих примерака слабо познати, *Плава њланина* подржава, чува и шири библиографске историје и чини их доступним у дискурзивном и кодираном облику.

У погледу дигиталне надоградње, пројекат активно развија односе између науке, музеологије и технологије, одржавајући сајберинфраструктуру која осигурава дугорочно очување и приступ грађи, независно од посредничког софтвера, и подржава размену података међу пројектима и дисциплинама. Репозиторијум пружа дигиталне слике високог квалитета, претраживање целокупног текста, дубоко индексирање садржаја, као и детаљне метаподатке и пропратне студије из многих земаља и дисциплина. Стварањем преписа текстова погодних за машинско читање, они се излажу напредним алатима за машинско превођење које ће их учинити приступачним студентима и научницима.

У конкретним корацима остварења изражених намера, пројекат је дошао до друге верзије сајта, са најавом и трећег темељног прерађивања целокупног интерфејса. Промена изгледа и функција не значи, међутим, нужно и побољшану функционалност. Са становишта претраживости текста, прва верзија је бесумње располагала графички сиромашнијим али, чини се, у неким видовима значајно ефикаснијим интерфејсом који је, између осталог, нудио претраживање по наслову часописа кроз календар, показивао резултате или је, пак, у прегледању појединачног броја, нудио ауторе и прилоге по странама.¹⁵

Далеко најобимнију збирку и најразвијенију структуру на тему авангардне / дадаистичке периодике пружа мрежни репозиторијум Музеја уметности у Цириху (Kunsthaus Zürich), настао дигитализацијом једне од најзначајнијих европских уметничких збирки, у сарадњи са Центром за дигитализацију Централне библиотеке у Цириху (Zentralbibliothek Zürich – Digitalisierungszentrum). У делу збирке посвећеном дадаистичкој периодици (<https://digital.kunsthau.ch/>

15 Следећи степен у развоју дигиталних репозиторијума представља *Пројекат модернички часописи* (<http://modjourn.org>), Университете Браун и Универзитета Талза, који је према онлајн збиркама авангардне периодике у сличном односу као и сам термин „модернизам“ према „авангарди“, односу сродности и делимичне подударности, али не и истоветности. Сајт даје исцрпну листу од 588 часописа које види као предметно поље.

viewer/search/dadaismus.zeitschriften/), заступљено је 244 часописа са обиљем пратећих података и могућности претраживања.

Добијена висококвалитетна грађа представљена је на мноштво различитих начина: уз уобичајене прегледе свих страница у смањеном сликовном приказу или појединачних, у пуном, уз преглед по садржају, библиографским подацима односно тексту у целини (који се могу преузети у METS формату на нивоу броја или свих обухваћених текстова; стандардима MARCXML; Dublin Core, ESE, OPAC и PDF-у целокупног броја), пуном тексту, OPAC записима (расположивим у даљим различитим форматима). Посебну вредност сајта чини развијени ДФГ графички прегледач који је заснован на стандардима дигитализације Немачког истраживачког друштва (Deutsche Forschungsgemeinschaft), занимајући се на форматима података METS / MODS и METS / TEI, пружајући интероперабилност путем размене метаподатака OAI-PMN протоколом. ДФГ интерфејс за сада представља можда и најнапреднији и најфункционалнији пример оваквог приступа.

На крају, посебан случај чине сајтови-агрегатори, попут *Моноскоја*, одређеног као „вики“ за заједничке студије уметности, медија и хуманистичких дисциплина који, управо због нарочите природе отворене сарадње (садржај и структура се могу слободно мењати), представљају у многоме најкориснија дигитална спремишта ове врсте за проучаваоце авангарде, и посебно њене периодике. Динамично постављајући везе ка сопственим и спољашњим изворима грађе, као и списак публикација које (још не) постоје у дигиталном облику (<https://monoskop.org/Magazines>), *Моноској* обухвата готово 300 часописа авангарде / модернизма, везе ка њиховим дигиталним издањима, списак најважнијих онлајн репозиторијума са одговарајућим садржајима. При томе се двосмерна отвореност сајта показује као сродна природи саме авангарде, наиме њеној повезаности и космополитизму, будући да показује изузетан распон покривених језика и нација.

Када је реч о присутности наше авангардне периодике у иностраним онлајн репозиторијумима, као и домаћим интернет збиркама, најбољи увид у стање пружа пример *Зениџа* Љубомира Мицића. Најзначајнији међународни часопис међуратне српске и југословенске авангарде, који је излазио у Загребу и у Београду од 1921. до 1926, *Зениџ* је пример медија и књижевноуметничког облика који је на нашем простору вршио више битних функција у увођењу и унапређењу авангардних идеја и естетичко-политичких стратегија – уобличавање и ширење зенитистичког авангардног програма кроз објављивање прогласа и изворних радова, покушај окупљања домаћих аутора експресионистичког, потом и дадаистичког усмерења, међународно умрежавање са сродним авангардним ствараоцима и објављивање у изворном облику или преводу њихових прилога, преношење значај-

них вести о (европским) збивањима итд. Одликујући се општим особинама авангардног приступа исказаним кроз нарушавање граница међу уметностима и жанровима, тј. схватањем облика штампаних медија као уметничког предмета (спољна и унутрашња естетизација часописа и књиге кроз решења дизајна, прелома, типографије, или општа опчињеност филмом, техникама монтаже и колажа), *Зенић* се показује као мешовита, интер- и мултимедијална форма, која подразумева блиску појачану сарадњу књижевних и ликовних уметника, у домену прелома, избора слова, (ре)продуковања ликовних прилога или решења насловних страна и визуелног идентитета публикација.¹⁶

У међународним оквирима, Мицићев је часопис спорадично заступљен у неколиким репозиторијумима који поседују оригиналне примерке (*Дигитална дада библиотека*, један број /1922/; Музеј уметности Цирих – четири годишта са пет бројева /1921-1922, 1925-1926/), односно у потпуности (*Моноској*, 43 броја), у облику засебних Acrobat PDF фајлова / компримованог документа који обухвата сва годишта, на сајту који представља спој сопственог спремишта и агрегат хипервеза, упућујући на друге изворе.

Основни међу њима јесте и изворни дигитални архив *Зенића*, Дигитална библиотека Народне библиотеке Србије, у чијем су оквиру заступљена сва годишта часописа у облику који представља спој различитих решења присутних у другим репозиторијумима. У графичком интерфејсу, који дозвољава текстуално претраживање, нема резултата по упитима, будући да (за сада) факсимили нису оптички препознати. Преузимање је могуће страницу по страницу, у формату JPG слика, са изузетно корисним аутоматским именовањем фајлова приликом снимања које укључује годину издања, број часописа и број стране.

Поред *Зенића*, у Дигиталној библиотеци НБС присутна су и друга авангардна периодична издања (*Пушеви*, *Бела ревија*, *Мисао*, *Књижевни јуџ*, *Печаш*, *Дада шанк*, *Немоуће*, *Хиџнос*, *50 у Европи*. *Надреализам данас и овде*), што, без обзира на неиздиференцираност у оквиру општег репозиторијума периодике, од ове збирке чини најрепрезентативнију збирку наше авангардне периодике. Примери значајније заступљености авангардних издања у нашој се (ужој) средини практично завршавају са овом виртуалном библиотеком.¹⁷

16 О међународној повезаности и актуелности *Зенића*, између осталог, говори и чињеница да је број 17-18 за септембар-октобар 1922. године, посвећен руској новој уметности, заједно са Иљом Ернбургом, обликовао управо Ел Лисицки, који је уредио и насловну страну.

17 Будући да је *Зенић* изразито мултимедијални, најзначајнији међународни часопис српске и југословенске авангарде, рад на дигитализацији, семантизацији и изради одговарајуће претраживе базе података (текстова, слика, илустрација) представља библиотечко-информациони изазов чије би решавање допринело примени и унапређењу постојећих решења у домену онлајн презентације драгоцене библиотечке грађе. Такође, захваљујући оптичком препознавању, употреби метаподатака у описивању грађе, и изради базе намењене свим интернет корисницима, овај пројекат омо-

У регионалном домену, пре свега због виђења односа авангарде и информатичких технологија, у коме се компјутери, интернет и мрежни семантички алати виде као „електрична струја” будућности, односно технолошко остварење идеја авангардне уметности, као и због оригиналног графичког интерфејса, потребно је поменути *Виртуални музеј авангардне умјетности*.¹⁸ Утемељен на загребачкој Колекцији Маринко Судац 2009. године, и чинећи део „Института за проучавање авангарде”, Музеј настоји да омогући преглед авангардне уметности у земљама наследницама Југославије структуриране по ауторима, уметничким делима, декадама и географским подручјима, те њиховим везама и међусобним утицајима са културним догађањима и уметничким центрима регије и света. Странице сајта Музеја, осим приказа дела у високој резолуцији, доносе биобиблиографије те показују везе аутора с осталим уметницима и институцијама у земљи, регији и свету (<https://www.avantgarde-museum.com/hr/museum/kolekcija/>).

У збирци је, пре као изузетак него правило, присутно неколико авангардних часописа, међу којима се налази и *Зенић*; прегледајући садржину, одговарајуће странице Музеја / Института / Колекције нуде заметке напредних решења, као што је двоструко представљање веза између различитих претраживања – графичко са једне стране (са приказом слика насловних страна свих бројева *Зенића* и других издања везаних за часопис), са динамичким приказом или текстуално, са друге, које опет није потпуно једнако графичком, додајући спискове утицаја. Иако је јасно да је намера творца репозиторијума да створи сучеље које би се развило у одговарајуће истраживачко оруђе, управо због очигледно механицистичког приступа компаративним изучавањима („утјецај од” / „утјецај на”), и недостатног уноса и обраде података који су по свему судећи препуштени тренутним могућностима а не планском и систематском извршењу, оно ипак припада домену занимљивости пре него практичне употребљивости.

Уколико се погледа тренутно стање дигитализоване периодике, чини се да се сан Ел Лисицког о електробиблиотеци испунио – захваљујући значајном напретку постигнутом у постављању ретких ча-

гућио би не само презентовање резултата у домену библиотечких делатности већ и афирмисање важног сегмента наше културне баштине на међународном нивоу.

Значај пројекта огледао би се и у изради општег модела дигитализације и библиотечко-информационе обраде преосталих домаћих и међународних авангардних часописа. Такође, такав би модел пружио одговарајућу основу за низ других, информатички напреднијих и сложенијих решења у дигитализацији часописне грађе као што су семантизација, израда онтологије авангардних часописа, повезивање са другим дигиталним базама као и аутоматско прикупљање и обрада других сродних података на мрежи.

18 *Музеј* је изворно замишљен као бесплатна мрежна платформа за преглед информација о свих појавама феномена авангарде у Источној и Средишњој Европи и њеним везама са остатком света, простор размене мишљења и знања о релевантним културолошким феноменима авангардног размишљања и уметничког деловања, простор за развој и објављивање стручних истраживања и размишљања о свим референтним феноменима.

сописа на мрежне дигиталне архиве / репозиторијуме, и претварању података добијених библиотечком обрадом у интероперабилне мета-податке, који кроз све напредније графичке интерфејсе омогућавају увид у обиље сродних веза и информација, авангардни су часописи добили други живот, „залечени“ су, и од ретких издања склоних пропадању постали су дигитално овековечени динамични предмети, информатички умрежени и планетарно присутни гдегод постоји приступ интернету. Такође, огроман напор који је начелно још увек на почетку, да се слике страница претворе у претраживе текстове, чак и оне на мање распрострањеним језицима, попут мађарског или српског,¹⁹ омогућава да се њихов текстуални садржај преузме на даљу обраду и анализу. Поред „чистих“ текстова, у одговарајућим репозиторијумима показно су присутни и примери најразноврснијег кодирања која садржај часописа чине спремним за различите експерименталне квантитативне анализе односно графичке приказе.

Нужност превазилажења простор-времена штампане странице, постулирана у идејама Лисицког а на прелазу векова разрађена у одговарајућим теоријама медијског преобликовања и на основу њих проистеклим дигиталним збиркама, не зауставља се, међутим, на постојећем стању.²⁰ Све набројано, чини се, представља припрему за следећи „квантни скок“, утемељен на преображају укупности физичких особина, изгледа и садржаја авангардних часописа, у истинске семантички обележене дигиталне објекте, разложене према хибридним онтологијама – са једне стране часописа као врсте серијске публикације, са друге стране авангарде као крајње специфичне појаве у историји европске и светске културе и уметности – и сложене у нове, неинтуитивне скупове. Кроз такву, другу, значењски обележену ремедија(лиза) цију,²¹ направио би се продор од у суштини библиотечко-информатич-

19 Аутоматизовано оптичко препознавање ћириличних српских текстова, међутим, доводи до неусклађених и неупотребљивих резултата, као што је случај са текстом из *Зеница* на швајцарском сајту Музеја уметности (<https://digital.kunsthhaus.ch/viewer/fulltext/25734/4/>), где су почетна и завршна страна текста непрепознатљиве. Са друге стране, и машинско читање текстова на великим европским језицима далеко је од савршеног, поготово када се у обзир узму њихова нестандартна типографија и прелом.

20 „Било би кратковидо веровати да је само једна машина – тзв. замена ручних процеса машинама – од суштинског значаја за промену начина утврђивања и обликовања ствари. Ову промену одређује, пре свега, потрошач са његовим захтевима, односно део друштва који прави „наруџбеницу“. Данас ово није уски круг, ни танки горњи слој, већ „сви“ – маса. Идеја која данас покреће масе назива се „материјализам“, али је само време обележено дематеријализацијом. Пример: преписка расте, слова се умножавају, папир се пише, материјал се троши све више и више, ово ослобађа телефонски разговор. Затим се електрична мрежа која проводи материјал повећава, ово ослобађа радио. Материјал се смањује, ми смо дематеријализовани, ми мењамо непокретне масе материјала енергијама које се шире. То је знак нашег времена.“ (El Lissitzky 1927)

21 На разликовању ремедијације присутне приликом превођења / тумачења од оне приликом израде архивско-библиотечких дигитализација инсистира Џ. Бејаш: „Пројекти који ме занимају често се ослањају на стварање или ремедијацију дигитализованих или означених текстова из онлајн архива. Ипак, такве пројекте називам „ремедијацијама“ јер их не треба помешати са онлајн архивима. Истина је да су онлајн архиви такође облик ремедијације; прецизно, ремедијација архива, посебне збирке,

ки обрађених дигиталних факсимила ка вишедимензионалним синхронијским / дијахронијским динамичним приказима који би пружили увид у области структуре и значења које за сада нису доступне.

Парадоксално, ово можда означава и пун круг – ново актуализовање идеја манифеста Ел Лисицког из 1923. године, које се, уз анализу текста, усмерава и на дубљу анализу свеобухватног садржаја, укључујући и повратак разматрању типографије и прелома, како само по себи тако и упоредно, успостављајући нове односе са одговарајућим авангардним парњацима. На тај ће начин авангардна периодика, као и пратеће публикације, доживети свој нови, други, преображај, на путу ка глобално умреженом и отвореном научном репозиторијуму авангарде.

ЛИТЕРАТУРА

- Baillehache, Jonathan. „Translating E-Literature - The Remediation of Russian Avant-Garde Poetry,” *Bibliothèque numérique Paris 8*, consulté le 24 mars 2018, http://octaviana.fr/document/COLN11_7.
- Bolter, Jay. Grusin, Richard. *Remediation: Understanding New Media*. The MIT Press, Cambridge, London 2000.
- Bulson, Eric. *Little Magazine, World Form*. Columbia University Press, 2016.
- Butigan-Vučaj, Tamara. „Digitalna tvrđava - nacionalna strategija digitalizacije u Srbiji” *Kultura*, 2010, br. 129, str. 63-73.
- Erl, Astrid, Rigney, Ann (eds). *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Walter de Gruyter, Berlin, New York 2009.
- Herman, Jan „MoMA’s Hidden ‚Electro-Library’ Show” 2016. <http://internationaltimes.it/momas-hidden-electro-library-show/>
- Jockers, Matthew Lee, *Macroanalysis: digital methods and literary history*. University of Illinois Press 2013.
- Јовић, Бојан. „Европа! Европа? - Компаративно проучавање европске авангарде, од папирног центра до дигиталне периферије”, *Књижевна историја*, год. 43, бр. 143/144, 2011, стр. 89-99.
- Јовић, Бојан. „Comparative (Digital) Literature Studies for an Open Scholarly Society On The Web: The Case of Avant-Garde”, *Филолошки иреплег*, год. 38, бр. 2, 2011, стр. 41-51.
- Lissitzky, El. „Topographie der Typografie”, *Merz 4* (Juli) 1923, стр. 47.
- Lissitzky, El. *Die plastische gestaltung der elektromechanischen Schau Sieg über die Sonne*, Hannover 1923a.
- Lissitzky, El. „Unser Buch”, *Gutenberg-Jahrbuch* 1927, стр. 172-178. http://www.ruthenia.ru/moskva/origins/design/lisitsky/unbuch.htm#_ftn1

факсимилског издања и анотираног издања. Међутим, онлајн архиви често у први план стављају могућност претраживања пре него читљивост, и нису усмерени на тумачење (иако могу да нехотице усмеравају тумачење). Ремедијација као превод није везана за архивирање, већ за интерпретацијски вид дигиталне репродукције текстова.“ (Baillehache 2012: 1) У случају авангардне периодике, ово се размишљање може и мора проширити на све елементе авангардних часописа, будући да због специфичних уметничко-поетичких претпоставки сви носе одређену семантичку обележеност.

- Marinkov Pavlović, Lidija. „Od dinamičnog kadra do pokretne slike – remedijacija i istorija u delima Kristijana Boltanskog“, Zbornik radova Akademije umetnosti, br. 5, Novi Sad 2017, str. 77-88
- Mandell, Laura. *Breaking the Book: Print Humanities in the Digital Age*. Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex ; Malden, MA 2015.
- Миљковић, Милан. Андоновски, Биљана. Бараћ, Станислава. „Дигитализација (књижевне) периодике и методологија њеног проучавања“. У: Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину, књига 1. Прир. А. Вранеш, Љ. Марковић, Г. Александер. Београд, 2012, 443-463.
- Ross, Shawna. O’Sullivan, James. (eds) *Reading Modernism with Machines. Digital Humanities and Modernist Literature*. Palgrave Macmillan UK, Basingstoke, New York 2016.
- Rydberg-Cox, Jeffrey. *Digital Libraries and the Challenges of Digital Humanities*. Chandos Publishing Limited, Oxford 2006.
- Scholes, Robert, Clifford Wulfman. *Modernism in the Magazines. An Introduction*. New Haven and London: Yale University Press, 2010.
- Stig, Hjarvard - *The Mediatization of Culture and Society*, Routledge, London 2013.
- Тодоровић, Предраг. *Дагаусџички часописи*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2016.
- Токин, Бошко. „Седам послератних година наше књижевности“, ЛМС, 1928, књ. 318, св. 3, стр. 372-380, у: *Авангардни јисци као кријичари*. Матица Српска, Нови Сад, Институт за књижевност и уметност, Београд, стр. 99-109.

Bojan Jović

Electro-library: from electrification to remediation of avant-garde periodicals

Summary

The paper starts from the analysis of the specific status of avant-garde journals, similar in character to small journals, to highlight the most important problems / difficulties of studying avant-garde periodicals. It points at the views of El Lissizky expressed in the 1923 manifesto “Topography of the typography”, formulating the need to overcome the printed surface and postulating the term “electro-library”. It then describes and analyzes the assumptions and features of the most important Internet libraries of avant-garde magazines, including examples from Serbian and regional domains. El Lissizky’s ideas are linked to remediation theory, to point out the need for the “second digital remediation” which would transform the physical characteristics, appearance and content of avant-garde magazines into true digital objects.

Keywords: avant-garde magazines, El Lissizky, electro-library, remediation, digital repositories of periodicals.